

Kirken bag skærmen

Af lektor, dr.theol. Carsten Pallesen

Afdeling for Systematisk Teologi afholdt d. 20. maj et offentligt webinar om digitale formidlinger af gudstjenesten i forbindelse med Corona-nedlukningen. Som afsæt for den fælles drøftelse holdt gæsteforsker ph.d. Karen Marie Leth-Nissen, professor Niels Henrik Gregersen og undertegnede tre korte oplæg om forsøgene på at formidle søndagsgudstjeneste via podcast eller facebook.

Den digitale kirke

Ligesom digital formidling af musik hverken har fortrængt vinylere eller livekoncerter, kunne man formode, at digitale formidlinger af gudstjenesten ikke vil fortrænge eller svække højmesse i den danske folkekirke, men forstærke lydhørheden for begge. Når man lytter til en podcastet gudstjeneste, ser man ikke, at kirken er tom. Omvendt er fraværet mere påfaldende i en videofor midling. Ved kristendommens begyndelse vidner eksempelvis Paulus' breve om en tilsvarende dialektik mellem nærvær og fravær. Vekselvirkningen mellem skrift og tale indgår i højmesse, der sammen med de liturgiske elementer og musikken forbinder det aktuelle forløb med universelle betydningshorisonter.

Digitaliseringen af det legemlige nærvær i gudstjenestens tid og rum er som at se billeder fra andres ferierejser eller familiefester. Hvis den digitale formidling fremover bliver en hyldevare og ikke kun en nødløsning, giver det anledning til bekymring. Debatten om de første radiogudstjenester i 1925 drejede sig om den teologiske gyldighed. Det historisk nye med den aktuelle tre måneders nedlukning er, at den afbryder en 500 årig kontinuitet. Siden reformationen har der hver søndag været holdt gudstjeneste i de danske kirker.

Kontinuiteten i tid og rum har i en luthersk sammenhæng en særlig betydning, hvor den lokale sognekirke spiller en markant anderledes rolle end eksempelvis i den reformerte tradition. Denne forskel viste sig tidligt blandt tyske geografer. De reformerte korttegnere fremstillede verdenskortet med udgangspunkt i Jerusalem som verdens navle. Lutherske geografer fremstillede verdenskortet med udgangspunkt i korttegnernes egen lokale sognekirke. Denne iagttagelse har at gøre med forskellen i forståelsen af inkarnation, realpræsens og nadver i henholdsvis en luthersk og reformert teologi. For de reformerte er nadveren et tegn,

en repræsentation af noget fraværende og hinsidigt: den himmelske opstandne Kristus, som brød og vin henviser til, men som menigheden ikke nyder oralt. Anderledes med den lutherske gudstjeneste, hvor gudstjenesten og særligt nadveren er det uafkortede nærværs sted: tingen selv og ikke tegnet.

Kontinuiteten i tid og rum er den lutherske navlestreng, som træder i stedet for den apostolske succession, hvormed den katolske kirke fører embedet tilbage til apostlen Peter. Den katolske messe kan principielt afholdes uden deltagelse af menigheden. I den reformerte gudstjeneste er sakramenterne nedtonede eller helt fraværende til fordel for Bibel og prædiken, og således er den katolske og reformerte gudstjeneste formentlig mindre sårbare i forhold til den aktuelle nedlukning.

Den danske Folkekirke er kendetegnet ved en relativt stærk struktur. Den står ikke i fare for at falde sammen på grund af nedlukningen. Over for digitaliseringens udfordringer og muligheder repræsenterer gudstjenestens kontinuitet i rum og tid snarere en resistens end en sårbarhed. Alligevel kan nærværet i tid og rum af historiske grunde siges at være det neuralgiske punkt, livsnerven, som Corona-pausen for første gang i 500 år har blottet. Samtidig gælder, at kirken er "ordets skabning". Det ord, der ifølge Luther *skaber* kirken, kan formidles gennem alle former for medier, skrevne som talte, læste, hørte, verbale og non-verbale inden for og uden for menighedens sociale fællesskab og uden for kirkens rum. Troen kommer af det, der høres her og nu. Den opstår "hvor og hvornår det behager Gud". Forholdet mellem troen og

evangeliet er med et udtryk fra moderne kommunikationsteori "dobbelkontingent". For en luthersk forståelse er hele livet en gudstjeneste ikke kun højmesse. Gudstjenesten er menighedens svar på ordet, men menigheden er ikke selv en betingelse for retfærdiggørelsen, som det er tilfældet i en katolsk forståelse af kirken.

Religionens medier – et systemteoretisk perspektiv

Corona-virus er et prisme, der viser hele det moderne verdenssamfunds aktuelle tilstand ud fra et bestemt perspektiv. Opmærksomheden har været rettet mod denne petriskål, der lader ellers usynlige sociale systemer og strukturer træde frem under mikroskopet for en vifte af faglige perspektiver. Der bliver (igen) lyttet til eksperterne i den bedste sendetid, hvor sporten ellers plejer at tage opmærksomheden. Corona-virus er et termometer, der tager temperaturen på samfundets delsystemer: økonomi, medier, sundhed, videnskab, politik, kærlighed, religion. Systemerne reagerer ud fra det enkelte systems specifikke funktioner og "symbolsk generaliserede medier" som *sandhed, penge, kærlighed, magt, agtelse* – og for religionssystemets vedkommende (muligvis) *tro*. Mens religionssystemet under Corona-pausen er blevet mindet om trosmediets tvetydige status, er andre sociale systemer med mere entydige funktioner blevet udsat for hård opbremsning. De ovennævnte "symbolsk generaliserede medier" er ifølge N. Luhmann tillidsskabende og handlingsmotiverende. Medierne beforder, at det usandsynlige antages som sandsynligt, at koderne for den politiske, videnskabelige, intime

og økonomiske kommunikation accepteres og fungerer.

I en luthersk trosforståelse skal trosmediet *ikke* motivere til en bestemt adfærd eller aktivitet, men formidle accepten af en passiv retfærdighed: *iustificari mere passive* (at være retfærdiggjort ved troen alene). En accept af at være accepteret, der er uacceptabel eller paradoks. Trosmediet handler her om en grundlæggende afhængighed af det, der unddrager sig både aktivitet og passivitet, nemlig den fremmede, tilregnede retfærdighed, som Luther knytter til det non-verbale i gudstjenesten: De ydre ting, elementerne, vand, brød og vin i dåben og nadveren. Spørgsmålet er derfor ifølge Luhmann, om *tro* kan beskrives som et symbolsk generaliseret medie, der skaber tillid og motiverer til handling. Religionen ser ikke ud til restløst at lade sig digitalisere, sprogliggøre eller kommunikere på samme måde som andre sociale systemer.

Med eformationen frigøres troen til en vis grad fra ritualet, liturgien. Her skilles vandene mellem en katolsk strengt ritual-baseret tro og en evangelisk trosforståelse, hvor tro kandiderer til at blive et symbolsk generaliseret medie, der eksklusivt er knyttet til ordet, der "går i svang". Altergang og dåb forudsætter dog fortsat fysisk tilstedeværelse af deltagerne. Det gælder også i Den danske Folkekirke. Samtidig er troen i en evangelisk forståelse eksklusivt knyttet til ordets egendynamik: Hvor og hvornår det behager Heligånden. Der består således en spænding mellem verbal kommunikation (læsninger og prædiken) og nonverbal kommunikation, de liturgiske handlinger.

De sociale systemer er ifølge Niklas Luhmanns teori underlagt et krav om optimering af ydelser, relevans og hastigheder, som forstærkes gennem digitalisering. Bearbejdelse af information sker i disse systemer i form af kommunikation. Religionen kan betragtes som et særligt socialt system, der opretholdes og afgrænses gennem kommunikative processer. Den religiøse kommunikation er paradoksalt: Kommunikation, der undgår kommunikation – *Kommunikationsvermeidungskommunikation*, hvilket er hovedkonklusionen i *Die Religion der Gesellschaft* (2000). Således ser religionen i dette perspektiv ud til at tilbyde forløsning fra samfundet, inklusiv fra religionen selv som socialt system. Heri kunne ifølge Luhmann religionens sociologiske og teologiske relevans bestå i en verden, der forandres og opretholdes gennem kommunikative processer i et stadigt mere opskruet tempo. *Ritualet* og liturgien er handlinger, hvormed religionen i kommunikationen *undgår* kommunikationen. Når netop disse elementer i gudstjenesten suspenderes i den digitale gudstjeneste, opstår en fordobling. Suspensionen af gudstjenesten som "kommunikationsundgåelseskommunikation" skærper blikket for det særegne ved gudstjenesten, nemlig nadveren, som er omdrejningspunktet i den kristne liturgi, hvor trosgenstanden ikke beskues, men fortæres. Luthers lære om realpræsens har været en torn i kødet på mange af hans følgere. Realpræsens-teorien giver mening, hvis nadvergæsternes samtidige kropslige tilstedeværelse i samme tid og rum med den eller det, de nyder, er en form for ikke-kommunikation.

Digitaliseringens vilkår

Digitaliseringen har forandret den sociale virkelighed, som vi accepterer takket være de symbolsk generaliserede medier, der gør det usandsynlige sandsynligt. Nedlukningen af gudstjenesten tydeliggør den digitale (u)virkelighed, som vi allerede har vænnet os til og er blevet afhængige af og måske immune overfor. Sproget er ifølge G.W.F Hegel en form for infektion (*Ansteckung*). Digitaliseringen og de heraf afledte sociale medier redefinerer eksistensbetingelserne på en måde, der kan sammenlignes med alfabetkriftens opfindelse og udbredelse som mulighedsbetingelsen for den bibelske monoteisme – den deuteronomistiske vending – og, for det kristne evangelium. Under eksilet (537-539 f.v.t.) træder skriften og bogen i stedet for templet og kulten som religionens medium, som det fremgår af Femte Mosebog. Den anden oplagte historiske parallel er trykpressens opfindelse i det femtende århundrede, der forstærker muligheden for at sprede den religiøse kommunikation uden for kirken rum og tid gennem billige massefremstillede skrifter og bibeloversættelser. Med disse medierevolutioner følger

nye egalitære former for (læse-)fællesskaber. Den bibelske tro og dens medier, ordet og skriften, der forudsætter læsefærdighed, har ifølge Luhmann haft en forløberfunktion for en tilsvarende forandring af samfundsstrukturen: Omstillingen til funktional differentiering af samfundet sfærer i selvreferentielle sociale systemer. Opfindelsen og udbredelsen af alfabetkriften forvandler i oldtiden mange lokale helligdomme og guder til én monoteistisk tro, der ikke tillader, at det hinsidige genindtræder i det dennesidige. Bogens religion danner afsæt for kristendommens forkyndelse af det ord, der får en historie i Jesus Kristus, hvis hele liv var en forkyndelse af det ord, han selv er. Det Ny Testamente ophæver alle andre ord og skrifter med ét ord, der er selvreferentielt: evangeliet, der af kirkefædre blev kaldt *auto-logos*. Evangeliet har ikke bare overlevet, men ligefrem lukreret på alfabetkriftens og trykpressens evolutionære katastrofer. Om digitaliseringens syndflod vil skærpe eller snarere drukne budskabet i støjen fra den øvrige samfundsmæssige kommunikation, kan tænkes at afhænge af liturgien, ritualer og det kropslige fællesskab og nærvær.